

JAKAB ÉVA*

Éjjel, fegyverrel...

Önvédelem, jogos védelem történeti megközelítésben

A hatályos Btk a cselekmény társadalomra veszélyességét kizáró okok szabályozását több ponton is lényegesen változtatta, törvényi szövegbe emelve a bírói gyakorlat által kimunkált részletszabályokat. A jogtudomány és a jogalkalmazás számára különösen nagy kihívás a jogos védelem új koncepciója. A sokrétű materiából jelen tanulmány a jogos védelem és a jogszabály engedélye alapján büntetlenséget biztosító normákra fókuszál. A 22. § (1) kimondja, hogy nem büntetendő az a cselekmény, amely saját vagy mások személye, javai vagy a közérdek ellen intézett, vagy ezeket közvetve fenyegető jogtalan támadást hárít el. Új és gyakran vitatott a (2), amely az elkövetés objektív körülményei alapján törvényi védelmet állít fel: a jogtalan támadást úgy kell tekinteni, mintha az a védekező életének kioltására irányult volna, ha azt személy ellen éjjel, fegyveresen, felfegyverkezve vagy csoportosan követik el; illetve, ha az a lakásba éjjel, fegyveresen, felfegyverkezve vagy csoportosan történő behatolással valósul meg. A törvény figyelemre méltó kazuisztikája reminiscenciákat ébreszt: az éjjeli vagy fegyveres tolvaj megölésének esetén már az ókori, archaikus görög és római törvények is büntetlenséget biztosítottak.

Nagy Ferenc a következőképpen kapcsolja össze az európai jogtörténeti hagyományt hatályos jogunkkal: „A jogos védelem jogintézménye már a XII táblás törvényekben megjelenik. A XII táblás törvény ugyanis a tetten ért tolvaj megölését megengedte, míg a nappal tolvajlásra ért személy megölését csupán akkor, ha fegyverrel ellenállt. A későbbi jogfejlődés során egyre határozottabban és részletesebben jelenítették meg a jogintézmény fogalmi elemeit. Így a jusztiniánuszi normarendszer már egyértelművé tette, hogy a római jog a jogos védelem jogintézményét a jog által megengedettnek tekintette, illetve azt a jogból eredő jogos cselekményként határozta meg.”¹ A kiváló büntetőjogi tanácsos igényes történeti és büntetőelméleti összevetése is mutatja, hogy a hazai büntetőjogi dogmatika elmélyült kutatói – akik között a Jubiláns elismerten az élvonalhoz tartozik – alapos történeti, filozófiatörténeti és etikai tanulmányokat folytatnak. Ez a kifinomult el-

* egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem

¹ BELOVICS ERVIN – NAGY FERENC – TÓTH MIHÁLY: *Büntetőjog I., Második, hatályosított kiadás.* Budapest, 2014. 219. p.

méleti igényesség örvendetes módon nem pusztán a tankönyvekben, hanem a vonatkozó bírósági, illetve alkotmánybírósági határozatok indokolásában is tetten érhető.

Ennek tükrében talán érdemes az ókori alapokat, továbbá az ókor szellemi hagyományának továbbélését röviden megvilágítani néhány jelentős gondolkodó munkásságában. A történeti kitekintés a *Nagy Ferenc* által a jogos védelem témakörében idézett egynémely bírói indokolás érveit is új fényben jelenítheti meg. A középpontban az önvédelemhez való jog, illetve az éjjeli vagy fegyveres tolvaj megölésének büntetlenségét rögzítő ősi szabályok állnak.²

I. A furtum fogalma

Jelen tanulmány nem tud átfogó képet nyújtani a lopásra vonatkozó, dogmatikailag sokrétű római szabálytömegről. A területi keretek elsősorban a tolvaj elleni önhatalmú védekezés archaikus és klasszikus kori szabályozására, a görög joggal fennálló, világosan diagnosztizálható rokonságra, és e szabályok továbbélésére koncentrálok az európai szellemtörténetben. A részletek tárgyalása előtt mégis szükségesnek látszik a lopás fogalmát és fajait röviden vázolni a római jogban kevésbé járatos olvasó számára.

A lopás modern törvényi tényállása a Btk. 370. §-ban kerül szabályozásra, a vagyoni elleni bűncselekmények csoportjában. A bűncselekmény elkövetési tárgya idegen ingó dolog, testi tárgy.³ Az elkövetési magatartás az elvétel; a felelősségi oldalra jellemző, hogy a lopás csak egyenes szándékkal, célzatosan követhető el.⁴ Ezek a tényállási elemek zömmel már a klasszikus római jogászok munkáiban is kikristályosodtak.⁵

A lopás *delictum*-át (magánüldözés alá eső bűncselekményét) a római jogi terminológia a *furtum* szóval jelöli. Paulus a *furtum* tényállását a következőképpen határozza meg (D. 47,2,1,3): „Lopás egy dolog bűnös birtokba vétele haszonszerzés céljából, és pedig akár magát a dolgot, akár annak használatát, akár annak birtokát illetően.”⁶ Hasonló definíciót találunk a Jusztiniánusz császár parancsára a 6. században összeállított, a klasszikus római jog alapvető szabályait összefoglaló tankönyvben, az *Institúciókban* is (Inst. 4,1,1): „Lopás: a dolog csalárd birtokbavétele; mégpedig vagy magáé a dologé, vagy használatáé, illetőleg birtokáé; ennek elkövetését természeti törvény is tiltja.”⁷

Már Paulus és az *Institúciók* fent idézett definíciója is tükrözi, hogy a *furtum* tényállási elemei eltérnek a mai modern büntetőtörvénykönyvek lopási koncepciójától. Ez a különbség több síkon jelentkezik: egyrészt a *furtum* megvalósul magának a dolognak a jogellenes, haszonszerzés céljából történő eltulajdonításával (*furtum rei*, dologlopás), de a dolog jogellenes használatával (*furtum usus*), illetve a dolog birtokának jogellenes

² A lopásra vonatkozó római jogi szabályozást részletesen feldolgozta MARTON GÉZA: *A furtum mint delictum privatum*. Római jogi tanulmány, Debrecen, 1911.

³ KARSAI KRISZTINA – SZOMORA ZSOLT – VIDA MIHÁLY: *Anyagi büntetőjog. Különös rész II.* Szeged, 2013. 161. p.

⁴ KARSAI – SZOMORA – VIDA 2013, 165–167. pp.

⁵ Vö. MOLNÁR IMRE: *Tényálladék az ókori Róma büntetőjogában*. In: Veres József Emlékkönyv. Acta Jur. et Pol. Szeged, 1998. Tom. LIII. 201–207. pp.

⁶ Brósz Róbert fordítása.

⁷ Mészöly Gedeon fordítása.

elvételével is (*furtum possessionis*).⁸ Az eltulajdonítási szándék tehát nem föltétlen fogalmi eleme a lopásnak,⁹ illetve a lopás saját dolgon is elkövethető.¹⁰

A lopási kereset (*actio furti*) a kötelmi keresetekkel bizonyos értelemben konkurál: a kontraktuális jogviszonyokban a deliktuális kereset sokszor ún. *ultima ratio* volt: például letét, haszonkölcsön esetén a szerződésellenes használat megvalósította a *furtum usus* tényállását, és a károsult fél az *actio depositi directa* vagy *actio commodati directa* mellett a lopási keresetet is megindíthatta, a *poenalis actio* minden hátrányával sújtva szerződést szegő partnerét.¹¹

Mai modern gondolkodásunktól gyökeresen eltér a *furtum* fajai közti differenciálás a bizonyítási helyzet alapján: a szankció ahhoz igazodott, hogy mennyire egyértelmű, kétségtelen a megvádolt tettes bűnössége. Évszázadokig hatályban maradt az ősi elv, hogy a tetten ért tolvaj büntetése lényegesen keményebb a tetten nem ért tolvajt sújtó joghátránynál.

II. A XII táblás törvény

De nézzük meg közelebbről a XII táblás törvény archaikus jogát! A lopás delictumát a Kr.e. 451–450-ben keletkezett, a korabeli szokásjogot rögzítő, azt összegyűjtő, érc táblán rögzítő és hivatalosan kihirdetett törvény VIII. táblája szabályozta, amelynek szövegét irodalmi forrásokból rekonstruálta a tudomány.¹² A VIII, 12 alatt olvashatjuk: *Si nox furtum faxsit, si im occisit, iure caesus esto* – „ha éjjel követi el a lopást, ha őt megöli (a meglopott), jogosan megölt legyen.”¹³ Majd a következő mondatban: *Luci ... si telo defendit ... endoque plorato* – „nappal ... ha dárdával védekezik ... ám kiáltozni kell.”¹⁴

Ez a két rendelkezés vezeti be a VIII. táblán a lopásról szóló törvényi szakaszokat. A szövegkörnyezetben előtte a gonosz ráolvasás (varázslat), a tagcsönkítés (a *talio* szankciójával), a személysértés (*iniuria*), a rongálás, a belegeléssel okozott kár, a szomszédjog az áthullott gyümölcs felszedésére, más termésének éjjeli levágása, a gyűjtogatás és más fájának jogellenes kivágása szerepel. A törvény tehát a testi sértés, személysértés szankcionálása után áttér a vagyon elleni bűncselekmények szabályozására, ahol hét szakasz is a lopást tárgyalja. Figyelemre méltó, hogy a lopás témakörén belül a törvényhozó a szankció súlyossága alapján rangsorol. Először azokat a tényállásokat szabályozza, amelyeknél a tolvaj akár halállal is bűnhődhet. A törvény büntetlenséget ígér, azaz

⁸ Tankönyvi szinten kiváló áttekintést adnak a következő munkák: BENEDEK FERENC – PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *Római magánjog*. Budapest-Pécs, 2016. 331. p.; MOLNÁR IMRE – JAKAB ÉVA: *Római jog*. Szeged, 2015. 332–334. pp.

⁹ Ezzel a témával itt nem tudok részletesebben foglalkozni; csak megjegyzem, hogy a *furtum possessionis* szankcionálása folytán a saját dolog elvétele is megvalósíthatja a lopást, ha például mást illet a birtoklás joga.

¹⁰ Vö. POZSONYI NORBERT: *Furtum suae rei: a zálogadás által elkövetett birtoklopás (Pomp. D. 13,7,3)*. In: Jakab Éva (szerk.): *Római jog és a magánjog fejlődése Európában. Tanulmányok Molnár Imre 75. születésnapjára*, Szeged 2011, 127–140. p. A nemzetközi irodalomban ehhez a témához vö. ANKUM, HANS: *Furtum pignoris und furtum fiduciae im klassischen römischen Recht*. RIDA 3 Ser., 26 (1979) 127–161. p.

¹¹ Vö. APATHY, PETER: *Commodatum und furtum*. In: Gamauf, Richard (szerk.): *Festschrift für Herbert Hausmaninger zum 70. Geburtstag*. Wien, 2006. 15–24. pp.

¹² A XII táblás törvény jogához vö. MICHAEL M. CRAWFORD (szerk.): *Roman Statutes*. London, 1996. 555 sqq.; a hazai szakirodalomból ZLINSZKY JÁNOS: *Állam és jog az ősi Rómában*. Budapest, 1996. 52 sqq.

¹³ Fordítás ZLINSZKY 1996, 65. p.

¹⁴ ZLINSZKY 1996, 66. p.

normaszinten megengedi az önhatalom gyakorlását, amely egészen a tolvaj életének a kioltásáig is terjedhet: ha a sértett megöli az éjjeli vagy a fegyverrel (dárdával) fellépő (akár nappali) tolvajt, jogosan ölt, azaz a jogszabály által megengedett cselekményt hajtott végre. Max Kaser hangsúlyozza, hogy a XII táblás törvény rendelkezésének a célja eredetileg nem az önvédelemhez való jog rögzítése volt.¹⁵ Szerinte inkább arról van szó, hogy az éjjeli tolvajt visszaverő, és cselekményével megölő sértett az emberölés gyanújába keveredhet, amely alól a szomszédok tanúfelhívása, az éjjeli behatolás tanúsítása révén tudja magát kimenteni. A klasszikus kor elején Aulus Gellius, aki a régi római szokások és jogi normák ismerője és gyűjtője volt, megjegyzi, hogy „*durum*”, kemény, kegyetlen a törvény, amely a tolvaj megölését megengedi (Gell. NA 20,1,7).

A nappal fegyvert rántó tolvaj esetén egyértelmű, hogy a lopás sértettje vonatkozásában az élet, testi épség veszélyeztetése forog fenn, a jogos védelem feltételei megvalósulnak. A normaszöveg kifejezetten a *si is se telo defendat* fordulatot használja. Az archaikus törvények mindig kazuisztikusan fogalmaztak, itt is a *telum* szó szerepel, amelynek magyar jelentése dárda, kopja, tör, azaz szúrófegyver. A XII táblás törvény kazuisztikus normáit azonban már a pontifikális interpretáció is kiterjesztően értelmezte, azaz a *telum* alatt bármilyen, az élet kioltására alkalmas fegyvert értett.¹⁶

Bonyolultabb a logikai kapcsolat az éjjeli tolvaj esetén, ahol a tolvaj részéről a fegyverhasználat nem föltétele az önhatalom, az akár emberéletet is kioltó önvédelmi cselekmény bevetésének.

A XII táblás törvény rendelkezésének jogpolitikai oka sokrétű, az ölés büntetlenségét rögzítő norma nem pusztán a tulajdon, a vagyontárgyak védelmére született. Az archaikus paraszti társadalom alapsejtje a *familia*, a nagycsalád vagy házközösség volt, amelyben a *pater familias*, a családfő védelme alatt együtt élt, dolgozott a feleség, a törvényes házasságból származó fiú- és lánygyermek, az örökbefogadott szabad személyek és a rabszolgák csoportja. Az állam, a közhatalom és a jog előtt a *pater familias* képviselte a családot, a hatalma alattiak csak korlátozott jogképességgel rendelkeztek. Az állam nem avatkozott be a családon belüli viszonyokba, a családfőt rabszolgái és családtagjai felett az élet és halál joga is megillette. A *familia* tagjai közti szoros köteléket a szakrális normák is szorosabbra fűzték: a család kultikus egységet is képviselt, a házi istenek (az ősök szelleme) előtt közösen áldozott, saját családi ünnepek alakalmával.¹⁷ A *familia* lakhelyeül szolgáló ház, épület tehát a világi jog és az isteni jog védelmét is élvezte, szent és sérthetetlen volt.

Az éj leple alatt a házba lopózó tolvaj tehát nem pusztán a tulajdonhoz való jogot, a család életének gazdasági alapját sérti, hanem a család integritását, a lakóhely rituális tisztaságát is sebzí. Az éjjeli behatolónak jó szándéka vagy jogos oka a cselekményre nem lehet, ezért vele szemben a *pater familias* önhatalmúlag védekezhet, ellene erőszakot alkalmazhat a bűncselekmény elhárítása érdekében, és ez az erőszak *ad absurdum*

¹⁵ „Es erklärt sich ursprünglich nicht aus Notwehr, sondern aus dem Beweisnotstand des Verfolgers, der sich dem Mordverdacht entziehen muss.” KASER, MAX: *Das römische Privatrecht. Erster Abschnitt. Das altrömische, das vorklassische und das klassische Recht.* 2. Auflage, München, 1971. 158. p.

¹⁶ PÓLAY ELEMÉR: *A római jogászok gondolkodásmódja.* Budapest, 1988. 29–32. pp.

¹⁷ Vö. ZLINSZKY 1996, 189–191. p.

akár a tettes fizikai megsemmisítésére, megölésére is irányulhat.¹⁸ Az éjjeli tolvaj megölése ezért nem számít jogellenes cselekménynek. A védekező cselekmény általi emberölés *iure caesus esto*, azaz úgy kell tekinteni, hogy a sértett „joggal ölt”. A törvény a jogi tárgy kiemelt védettsége és az elkövetési magatartás nagy fokú társadalomra veszélyessége miatt megengedi akár az élet kioltását is.

Modern büntetőjogi dogmatikánkban a társadalomra veszélyességet kizáró okok közül leginkább a „jogszabály engedélye” illenék erre a tényállásra: „Nem büntetendő az a cselekmény, amelyet jogszabály megenged, vagy büntetlennek nyilvánít” (Btk 24. §). A Jubiláns tankönyvében megjegyzi, hogy „a jogszabály engedélyét a jogfejlődés során a büntető törvénykönyvben írott normaként általában nem jelenítették meg.”¹⁹

A XII táblás törvény azonban további szabályokat is tartalmaz a lopásra. A VIII, 14 szakaszának szövege *Aulus Gellius* írásában maradt fenn (Gell. NA 11,18,8): „Az egyéb tetten ért tolvajok közül a szabadokat megkorbácsoltatták és annak ítélték oda (rabszolgaságba), akitől loptak, ha ti. (a lopás) nappal történt és nem védekeztek fegyverrel. A rabszolgákat megostoroztatták és ledobatták a szikláról; a serdületlen gyermekeket a praetor mérlegelése szerint megvesszőztették és az okozott kárt megtérítették a decemvirek.”²⁰ Azaz a fényes nappal tetten ért, de fegyverrel nem védekező tolvaj nem az életével, hanem a szabadságával, a státuszával fizetett tettéért.

A fenti három §§ tehát a tetten ért lopást szankcionálja, amelynek neve *furtum manifestum*, azaz nyilvánvaló, bizonyításra nem szoruló lopás.²¹ *Max Kaser* a *Gellius* tolmácsolásában fennmaradt szövegrészlet alapján úgy vélekedik, hogy az éjjeli és fegyveres tolvaj esetén kívül a tetten ért tolvaj büntetése a bírósági út igénybevételével zajlott; csupán a tettenérés ténye, a tanúként közreműködők és a sértett kétséget nem tűrő kijelentése olyan nyilvánvaló bizonyíték, hogy nincs szükség a bizonyítási eljárás lefolytatására és az ítélelhozatalra. A *iurisdictio* ura, a praetor *addictio* formájában odaitéli az elkövetőt a sértettnek, a hatalmába adja, és a sértett hajtja végre a büntetést.²² *Gellius* tudósítása a tetten ért, szabad státuszú tolvaj megkorbácsoltatásáról viszont meglepő, mert az antik jogok szabad polgárokkal szemben nem alkalmaztak testi fenyítést, csak pénzbüntetést. A testi fenyítés tipikusan a rabszolgákra vonatkozó szankció volt.²³

A lopás másik fajtája már a XII táblás törvényben is a tetten nem ért lopás: „Ha olyan lopás miatt perelnek, amelynél tettenérés nem forog fenn, a büntetés kétszeres legyen (VIII,16).”²⁴ A *furtum nec manifestum* esetén szükséges a bizonyítási eljárás és az ítélelhozatal, mert a tolvaj tette nem annyira nyilvánvaló, mint a tettenérésnél. A kisebb

¹⁸ Az éjszaka emocionális jelentőségéhez az ókori szemléletben vö. CHANIOTIS, ANGELOS: *History of the Night*. Lecture, CERN, Geneva, 28 October 2016 (<https://indico.cern.ch/event/558023/>); CHANIOTIS, ANGELOS: *When Darkness Falls in the Roman Empire: Historical Aspects of the Night in the Imperial Period*. In: Price, J. et al. (szerk.): *Rome: An Empire of Many Nations*. Cambridge University Press, Cambridge: (forthcoming).

¹⁹ NAGY 2013, 237. p.

²⁰ ZLINSZKY 1996, 66. p.

²¹ Vö. KASER 1971, 158. p.

²² KASER 1971, 157–158. pp.

²³ A *coercitio* jogához vö. KASER, MAX – KNÜTEL, ROLF – LOHSSE, SEBASTIAN: *Römisches Privatrecht*. 21. Auflage, München, 2017. 307–308. pp.

²⁴ A XII táblás törvény korához, a kontextushoz vö. PÓKECZ KOVÁCS ATTILA: *A királyság és a köztársaság közjogi intézményei Rómában*. Budapest-Pécs, 2014. 42–43. pp.

bizonyosságot tükrözi az enyhébb szankció: a lopott dolog értékének a kétszerese a büntetés.²⁵ A büntetési összeg (*poena*) a sértettet illette, hisz a tettes üldözése és a kereset-indítás is a sértett magáncselekménye volt.

A XII táblás törvény ősi rendelkezése még évszázadokig hatályban maradt, bár a preklasszikus korban kifejlődő praetori normarendszer változtatott a szankciókon: a tetten ért tolvaj ellen a négyszeresre, a *fur nec manifestus* ellen a kétszeresre adtak keresetet. A preklasszikus és klasszikus kor jogtudósai azonban döntéseikben, tudományos vitáikban még mindig kommentárokat fűztek az ősi, az éjjeli és a fegyveres tolvaj megölése esetén büntetlenséget biztosító normához. Például Gaius a provinciai edictumhoz írt kommentárjainak 7. könyvében így vélekedik (D. 9,2,4,1): „A XII táblás törvény megengedi az éjszaka tetten ért tolvaj megölését, jóllehet azzal a feltétellel, hogy hangos kiáltozással hívják fel erre a figyelmet; a napközben rajtakapott tolvaj megölését azonban csak akkor engedi meg ez a törvény, ha az fegyverrel védekezik, és szintén azzal a feltétellel, hogy hangos kiáltozással hívják fel a figyelmet.” Figyelemre méltó, hogy a 2. században tevékenykedő, valószínűleg provinciai eredetű jogtudós²⁶ éppen a provinciai edictumot magyarázó munkájában ír az archaikus rendelkezésről. A forrásszöveg eredete azt tanúsítja, hogy a Róma városában a jogszolgáltatást biztosító praetorok edictumait a provinciai helytartók is kihirdették és provinciájuk jogszolgáltatásának jogforrásává tették. Gaius a provinciai környezetben is kifejezetten a XII táblás törvény rendelkezésére hivatkozik jogforrásként.

A római jogászok kísérleteznek a *furtum* elnevezés etimológiai magyarázatával is: „A *furtum* elnevezés vagy a *furvus*, azaz fekete szóból ered, mivel titkon és alattomban történik és legtöbbször éjjel; vagy a csalárdság (*fraus*), vagy az elvétel, illetőleg elvitel (*ferre, auferre*) szavakból, vagy a görög nyelvből, melyben a tolvaj neve „*phoor*”, sőt a görögök is a *phérein* (vinni) igéből vették a „*phoor*” nevet.” (Inst. 4,1,2-3). A jogtudósok összevetik a lopás római jogi szabályait a görög jog vonatkozó normáival. A párhuzam, a jogintézmények közti hasonlóság a két archaikus jogrendszerben meglepően közeli. Ez a jelenség azonban megítélésem szerint nem a két jogrendszer közötti kölcsönhatás, befolyás eredménye, hanem inkább a hasonló jogviszonyokban hasonló megoldásokat kiváltó jogi gondolkodás következménye.²⁷

III. Lopás a görög jogban

Athénban megtaláltak egy kőbe vésett feliratot, amelyet Kr.e. 409/408-ban foglaltak írásba. A sorok nagyon rosszul olvashatóak, de a tudósok mégis megfejtették, hogy Drakón eredetileg Kr.e. 630-ban kibocsátott emberölést szabályozó törvényeinek mintegy két évszázaddal későbbi hivatalos, a tanács (*boulé*) határozata nyomán kivitelezett ismételt kőbe vésését örökíti meg (IG I³ 104).²⁸ A szándékos és nem szándékos emberölés

²⁵ Témánk szempontjából nem releváns a házkutatással feltárt lopás, amelynél a háromszorosra ment a kereset.

²⁶ MANTHE, ULRICH: *Gaius, Institutionen*. Darmstadt, 2004. 11–13. pp.

²⁷ FRIEDMAN, L. M.: *Some Thoughts on Comparative Legal Culture*. In: Clark, D. S. (szerk.): *Law and Private International Law*, Berlin, 1990. 53. p.

²⁸ Vö. KOERNER, REINHARD: *Inscriptliche Gesetzestexte der frühen griechischen Polis (Akten der Gesellschaft für griechische und hellenistische Rechtsgeschichte 9)*. Köln et al. 1993, 27–41. pp.

szankcionálását követően ez az archaikus törvény is szabályozza a jogos védelmet és az éjjeli tolvaj megölését. Drakón törvénye kimondja, hogy ha valaki a jogellenesen támadót, aki a vagyona vagy személye ellen tör, közvetlenül visszaveri és a védekező cselekmény következtében az meghal, az ölés nem büntetendő (34–36).²⁹ A 37–38. sor az erőszakkal foglalkozó, azaz a tilos önhatalmat gyakorló (tipikusan az adós vagyontárgyait jogellenesen zálogoló hitelező) jogellenes cselekménye ellen védekező sértettnek biztosítja a büntetlenséget, ha a védekező cselekmény révén az erőszakkal zálogolót megöli.³⁰

Az athéni polgárok számára jól ismert, évszázadokon keresztül hatályban maradó drakóni norma Platón (Kr. e. 427–347) Törvények (*Nomoi*) című munkájában is megjelenik. Köztudott, hogy Platón az általa alapítani szándékozott ideális állam, *Magnészia* törvényeinek gondos összeválogatása során ötvözte kora városállamainak legismertebb, legtekintélyesebb jogrendszereit. Nem véletlen, hogy egy athéni, egy spártai és egy krétai tudós állítja össze séta közben elmélkedve a „legjobb” jogrendszert.³¹

Platón kifejezetten idézi az éjjeli és a fegyverrel védekező tolvaj esetét (Plat. Nom. 874c): „Hogy pedig milyen esetekben lehet valakit jogosan emberölés vétkétől felmenteni, arról a következő az irányadó: ha valaki éjjel lopáson éri a házába belépő tolvajt, és megöli: ártatlannak kell tekinteni; ugyancsak ment a vétektől az, aki védekezés közben öli meg a tolvajt.”³² Az éjjeli és a sértettre támadó tolvaj megölése mellett a nemi erkölcs elleni egyes bűncselekmények elkövetőinek a megölése esetén forgott fenn a társadalomra veszélyességet kizáró ok, a törvény megengedő rendelkezése folytán. Ide számított a nő vagy serdületlen fiúgyermek elleni nemi erőszak, a feleség elleni nemi erőszak, az atya elleni erőszakos támadás tettesének közvetlen, azonnali megölése.

A Kr.e. 4. századból több perbeszéd, retorikai remekmű tanúsítja, hogy a jogos védelem, az erőszakos támadás elleni védekezés során bekövetkezett emberölés nem volt büntetendő. Így például *Demosthenes* (21,71-5) egy ittas személy által kezdeményezett verekedésről tudósít, ahol a sértett (Euaion) az ittas támadó (Bioitos) egyetlen ütését heves utlelegeléssel hárította el, amelynek következtében a támadó elhalálozott. A bíróság előtt a szükségesség (arányosság) volt a vita fő tárgya: egyetlen támadó ütés alapot adhat-e ilyen heves reakcióra. Az esküdtek véleménye erősen megoszlott, végül a védekező sértett egy szavazattal kapott többet, azaz éppen el tudta érni felmentését az emberölés vádjától.

De a jogos védelem általános esetétől haladjunk a speciális felé: a tolvaj, rabló megölését hogyan bírálták el az athéni bíróságok? Több forrás is tanúsítja, hogy nem számított jogellenes (azaz társadalomra veszélyes) cselekménynek a tolvaj vagy a rabló megölése, ha a halál a jogellenes tett ellen közvetlenül védekező cselekmény folytán állt be.³³ *Demosthenes* Aristokrates elleni beszédében (23,60) idézi az ősi törvényt, amely szerint ha valaki megöli a közvetlenül lopáson tetten ért tolvajt, cselekménye nem büntet-

²⁹ Vö. GAGARIN, MICHAEL: *Drakon and early Athenian homicide law*. New Haven-London, 1981. 62–64. pp.; CANTARELLA, EVA: *Studi sull'omicidio in diritto greco e romano*. Milano, 1976. 84 sqq.

³⁰ KOERNER 1993, 41. p.; STROUD, R. S.: *Drakon's law of homicide*. Berkeley, 1968. 57 p.; GAGARIN 1981, 63. p.; COHEN, DAVID: *Theft in Athenian Law*. München, 1983. 86–91. pp.

³¹ JAKAB, ÉVA: *Freiheit und Sicherheit in Platons Nomoi*, In: Karsai, Krisztina – Nagy, Ferenc – Szomora, Zsolt (szerk.): *Freiheit – Sicherheit – (Straf)Recht*, Osnabrück, 2011. 127 sqq.

³² *Platón összes művei, III. kötet*, Budapest, 1984. 854. p.

³³ LIPSIIUS, JUSTUS HERMANN: *Das Attische Recht und Rechtsverfahren mit Benutzung des Attischen Processes*. Leipzig, 1905. 615. p.; MCDOWELL, DOUGLAS M.: *Athenian homicide law in the age of the orators*. Manchester, 1963. 75–76. pp.

dő. A perbeszédéből kitűnik, hogy a büntetlenség előfeltételei közé számított a védekező cselekmény közvetlensége, a támadó részéről erőszak alkalmazása (személy vagy dolog elleni erőszak), és a tettek a jogellenes cselekmény, a lopás sértettje általi végrehajtása (harmadik személyek részéről való elhárító cselekmény esetén nem volt jogos az ölés).³⁴

Demosthenes egy másik beszéde (24,113) tanúsítja, hogy az éjjeli tolvaj megölését szintén megengedte a Kr.e. 4. századi athéni jogrend. Az éjjel a sértett házába behatoló tolvaj megölése eszerint akkor is jogos volt, ha a tolvaj nem támadott erőszakkal (fegyverrel) a védekezőre.

Figyelemre méltó, hogy a tolvaj megölésének joga sokszor még az államközi szerződésekbe is felvételt nyert, az idegen állam polgára általi elkövetés esetét szabályozva. Így például a Kr.e. 303–300. körül két peloponnészoszi kisváros, Stymphalos és Demetrias/Sykion között kötött jogsegély-egyezmény (IG V 2, 357), amely kőbe vésett feliraton maradt ránk, szabályozza ezt a tényállást. A 111–124. sor szerint nem büntethető az, aki az éjjel a házból lopást vagy rablást megkísérlő tolvajt megöli. Hasonlóan nem büntethető a nappali rabló megölése; ennek jogpolitikai oka nyilvánvalóan a rablás tényállási elemét képező személy elleni erőszak nagyfokú társadalomra veszélyességében kereshető.³⁵ A jogsegély-egyezmény kontextusában az egyik szerződő polisz polgára által a másik szerződő polisz polgára sérelmére elkövetett lopás vagy rablás szankcionálásáról, illetve az archaikus kortól a görög jogi kultúrában a fenti források tanúsága szerint is elterjedt, általánosan elfogadott, a tulajdon védelme során gyakorolt védelmi cselekmény esetlegesen emberölésbe torkolló eredményének büntetlenségét rögzítő államközi normáról van szó.

IV. *Vim vi repellere* – a jogos védelem a római jogban

A klasszikus római jogtudomány, a jogászok generációinak és a tudományos iskoláknak a dogmatikai, rendszerező, absztraháló tevékenysége nyomán körvonalazódott a *vim vi repellere* elve, amely a jogos védelem általános szabályává finomult. A jogos védelem klasszikus kori fogalma tehát egyrészt szélesedett, mert nem csupán az éjjeli vagy fegyveres tolvaj elleni védekezésre vonatkozott. Másrészt szűkült, mert az akár emberölésig is terjedő védekezési cselekmény határait a praetori jogalkotás és a jogtudomány egyre jobban behatárolta.³⁶ Marton Géza is hangsúlyozza, hogy „bár a 12 t. törvény rendelkezése soha el nem töröltetett, mégis az erkölcsök, a felfogás változása a magánbosszú ez utolsó nyitva hagyott ajtócskáját is eltorlaszolta s a 12 t. törvény ezen rendelkezése – legalábbis a későbbi klasszikus kor szempontjából – *lex destituta*-nak tekintendő.”³⁷

³⁴ MACDOWELL 1963, 76. p.

³⁵ A felirat vonatkozó sorainak részletes elemzését adja THÜR, GERHARD – TAEUBER, HANS: *Prozessrechtliche Inschriften der griechischen Poleis: Arkadien (IPArk)*. Wien, 1994. 172., 180–181. pp.

³⁶ Vö. KASER 1971, 222: „Dem Schutz der privaten Rechte dient regelmässig der Zivilprozess. Neben ihm wird die eigenmächtige aussergerichtliche Verfolgung privater Rechte durch Selbsthilfe, die in der Rechtsverfolgung der Frühzeit eine bedeutende Rolle spielt, nur mehr in engbegrenzten Fällen zugelassen.” Vö. továbbá KASER 1971, 505.

³⁷ Vö. MARTON 1911, 220. p.

A jogos védelem elvének talán első manifesztálódása Florentinus³⁸ Institúcióinak első könyvében érhető tetten (D. 1,1,3 Flor. 1 institutionum):

Ut vim atque iniuriam propulsemus: nam iure hoc evenit, ut quod quisque ob tutelam corporis sui fecerit, iure fecisse existimetur, et cum inter nos cognationem quandam natura constituit, consequens est hominem homini insidiari nefas esse.

A kompilátorok a szövegrészt egy hosszabb, különböző jogtudósok írásaiból összeállított szövegláncba helyezték bele, amely Ulpianus gondolataival indul a *ius gentium* (népek joga) és a *ius naturale* (természetjog) összevetéséről (D.1,1,1 pr.). Eszerint a *ius gentium* az emberi közösségek által általában követett normarendszer, amely minden népnél közös.³⁹ Ebbe a normacsoportba tartozik az a minden embert megillető jog is, hogy a jogellenes, erőszakos támadással szemben akár erőszak alkalmazásával is védekezhet. Ezen alapvető jog alapján mindazon cselekmény jogszerűnek tekintendő, amivel valaki a saját testi épségét védelmezi.

Paulus⁴⁰ a Sabinushoz írt magyarázatainak 10. könyvében ezt az alapelvet a következőképpen fogalmazza meg (D. 9,2,45,4 Paulus 10 ad Sabinum):

Qui, cum aliter tueri se non possent, damni culpam dederint, innoxii sunt: vim enim vi defendere omnes leges omniaque iura permittunt. Sed si defendendi mei causa lapidem in adversarium misero, sed non eum, sed praetereuntem percussero, tenebor lege Aquilia: illum enim solum qui vim infert ferire conceditur, et hoc, si tuendi dumtaxat, non etiam ulciscendi causa factum sit.

Ha valaki a saját személye védelme során másnak kárt okoz, nem tekinthető jogellenes károkozónak. Hisz minden törvény és minden jogrendszer (*omnes leges omniaque iura*) megengedi, hogy az erőszakot erőszakkal kivédjék: *vim ... vi defendere*. A fragmentum folytatásában a jogász kitűzi az éppen általános érvennyel megfogalmazott jogos védelem határait: ha a védelmi cselekmény következtében nem (csupán) az elkövető, hanem harmadik személy is sérülést szenved, akkor a védekező felel az okozott kárért. A támadó cselekmény sértettje és elkövetője között nincs jogszabályi korlátja a jogos védelemnek, de a védekező tartózkodjon a vétlen kívülállók károsításától. Végül Paulus szükségesnek lát még egy pontosítást: az erőszakot visszaverő cselekmény a védelem érdekében történjen, és ne a bosszúállás legyen a célja.

D. 43,16,1,27 alatt a kompilátorok Ulpianus edictum-kommentárjának 69. könyvéből hivatkozzák meg ugyanezt az alapelvet: *Vim vi repellere licere Cassius scribit idque ius natura comparatur...* Cassius, az 1. században élt jogtudós⁴¹ azt írja, hogy az erőszakot szabad erőszakkal visszaverni; és ez az önvédelemhez való jog megfelel a természet jogának, a természet általános törvényeinek.

Jusztiniánusz jogtudósai végül az Institúciókban is kiemelik a jogos védelem szabályát, de szintén a *lex Aquilia*, azaz a dologrongálás témaköréhez kapcsolódóan (Inst. 4,3,2): „Jogtalan megölésen azt kell érteni, amikor valaki minden jogalap híján öl. Aki tehát a rablót megöli, az nem felel, ha másként nem tudta a veszélyt elkerülni.”

³⁸ Marcus Aurelius kortársa, vö. KUNKEL, WOLFGANG: *Die römischen Juristen. Herkunft und soziale Stellung*, 2. Auflage, Köln al. 2001, 217. p.

³⁹ Vö. KASER – KNÜTEL – LOHSSE 2017, 37–41. pp.

⁴⁰ KUNKEL 2001, 244. p.

⁴¹ KUNKEL 2001, 130. p.

A görög-római hagyomány továbbél, illetve új életre kel a humanizmus korában.⁴² A következőkben csak három kardinális szerző munkásságára szeretnék hivatkozni, akik a mai napig nagy befolyással bírnak Európa filozófiai és jogdogmatikai gondolkodóira: Hugo Grotius, Thomas Hobbes, John Locke.

V. Hugo Grotius

Hugo Grotius (Huigh de Groot, 1583–1645) a reformáció és a természetjog egyik legnevesebb teoretikusa, akinek az írásai évszázadokra befolyásolták a jogbölcselet és a nemzetközi jog gondolkodóit.⁴³ Legismertebb munkája „A háború és béke jogáról” (*De jure belli ac pacis*) című értekezése, amely 1625-ben jelent meg. Műveire jellemző, hogy nagyban támaszkodnak az ókor szellemi vívmányaira, bőven idézve filozófiai és jogi írásokból.⁴⁴ Grotius kiemeli, hogy a természetjog mindig is létezett és létezni fog, hisz „maga az ember társas lény, közösségben, állami formációban” létezik, amelynek normatív kereteit a természetjog képezi.

Grotius a háború „jogosnak nevezhető” okait tárgyalva hangsúlyozza, hogy az ok nélkül indított háborúk igazságtalanok.⁴⁵ Ezen témakörhöz kapcsolódóan hosszasan értekezik a jogos védelemről, amelyet előbb a népek közti, majd a magánszemélyek egymásközti viszonylatában is elemez. „A háborúindítás jogos oka nem lehet más, mint az elszenvedett jogtalanság. 'Az ellenfél igazságtalansága igazságos háborúkat eredményez', mondotta ugyancsak Ágoston... A háborúknak többnyire három jogos okát állapítják meg: a védekezést, a tulajdon visszaszerzését, és a büntetést” (II,1,1,4).⁴⁶

Már a rövid idézetből is kitűnik, hogy a jogtalan támadás elleni védekezés, azaz az élet, testi integritás megvédése és a tulajdon védelme nagy szerepet játszik koncepciójában. Az önvédelem joga Grotius szerint mind az államot, mind a magánszemélyt megilleti: „Ha valakinek személye ellen erőszak alkalmazásával életveszélyes támadást intéznek, és azt másként elhárítani nem lehet, akkor ... a háború megengedett, még ha a támadó megölésével jár is” (2,1,3). Grotius kifejezetten kiemeli, hogy a „magánháborúk” is lehetnek ezen elv alapján jogosak, azaz minden ember alapvető joga az önvédelemhez való jog. Indokolásként arra hivatkozik, hogy „az önvédelemnek ez a joga ... közvetlenül és elsősorban abban gyökerezik, hogy a természet mindenkire rábízza önmaga megvédését.” A jogos védelem megalapozása szerinte elsősorban az önvédelemhez való jog, nem a támadó cselekményének jogtalansága vagy bűnössége. Ebből következik, hogy

⁴² A humanista jogtudományhoz, a humanista eszmékhez vö. JAKAB, ÉVA: *Brissonius in Context: De formulis et solennibus populi Romani verbis*. In: du Plessis, Paul J. – Cairns, John W. (szerk.), *Reassessing Legal Humanism and its Claims*. Petere Fontes? Edinburgh, 2016. 211–243. pp.; JAKAB ÉVA: *Humanizmus és jogtudomány. Brissonius szerződési formulái I.*, Szeged, 2013. 20–29. pp.

⁴³ Életéről és munkásságáról vö. BUCKLE, STEPHEN: *Natural Law and the Theory of Property: Grotius to Hume*. Oxford, 1993.

⁴⁴ Vö. VAN ITTERSUM, MARTINE J.: *The working methods of Hugo Grotius: Which sources did he use and how did he use them in his early writings on natural law theory?* In: du Plessis, Paul J. – Cairns, John W. (szerk.), *Reassessing Legal Humanism and its Claims*. Petere Fontes? Edinburgh, 2016. 154–193. pp.

⁴⁵ Az ok nélkül háborút indítókat már a görög és római filozófusok, rhétorok is elítélték. Grotius Halikarnasszoszi Dionüsziosz, Demosthenes, Dio Cassius, Cicero és Seneca írásaira hivatkozik, vö. II,1,1,3.

⁴⁶ GROTIUS, HUGO: *A háború és a béke jogáról*. Fordította Haraszti György. Budapest, 1999. 160–162. pp.

az önvédelemhez való jog vétlen támadóval szemben is megillet bárkit. A jogos védelem határait viszont szűkebben szabja meg, mert hangsúlyozza, hogy a sérelem okozása kizárólag a támadóval szemben megengedett, illetve csak közvetlen, kétségtelen támadás visszaverésére szolgálhat az elhárító cselekmény.

Ugyanakkor *Grotius* koncepciója számos ponton tükrözi a keresztény ideológia erős befolyását. Így például az önvédelemhez való jog leszögezése után kifejti, hogy a társadalom, a közösség számára hasznos személlyel szemben (pl. uralkodó) nem beszélhetünk jogos védelemről. Sőt bárkivel szembeni jogos védelem esetén mérlegelni kell, hogy „arcusapás vagy hasonló bántalom elhárítása végett” nem szabad embert ölni; illetve, ha a sértett el tudna menekülni, akkor kerülni kell a visszavágást. Másutt kifejti, hogy a szabadság nem tekinthető mindenkét megillető abszolút jognak, hanem a társadalmi státusz függvénye. Aki például rabszolgasorba jutott, az tűrje sorsát, ő nem jogosult önhatalmú cselekményre státuszának megváltoztatása céljából. A rabszolgaságot elismerő és támogató tézisének alátámasztására ókori és kora-keresztény szerzőkre hivatkozik.

Jelen tanulmány szempontjából különösen releváns a tulajdon megvédése mint jogos védelmi ok. *Grotius* itt Mózes törvényeire, illetve görög és római szerzőkre hivatkozik (Demosthenes, Platón, XII t.t.), hisz „mindezek a törvények megegyeznek abban, hogy különbséget tesznek az éjjel és a nappal elkövetett lopás tette között” (II,1,12,1). *Grotius* az ősi törvények kifejezett társadalomra veszélyességet kizáró rendelkezését, az éjjeli tolvaj megölésének megengedését úgy magyarázza, hogy ezáltal a nappal lopást elkövető élete elleni támadás lett kizárva. A törvényhozó azt akarta elkerülni, hogy emberéletet olthassanak ki jogszerűen bármely vagyontárgy birtoklásának megvédése érdekében: „Inkább azt akarták, hogy pusztán vagyontárgyak miatt senkit ne öljenek meg; márpedig ez történnék például akkor, ha a menekülőt dárdával leteríteném, hogy a tolvaj megölése révén tulajdonomat visszaszerezsem” (II,1,12). Az élet elleni támadás esetén viszont megengedett, hogy azt „az engem fenyegető veszélyeztetése árán is elháríthatom”. És ebből a szempontból nincs már jelentősége annak, hogy az „életveszélyt előidéző támadás” eredetileg élet elleni vagy tulajdon elleni volt. A jogos védelem fennfok akkor is, ha a tolvaj elfogására, a vagyontárgy visszaszerzésére fogatosított cselekmény közben sodródik valaki életveszélybe. Hisz „senkivel szemben sem követek el jogtalanságot, amikor jogommal élek”.

Grotius szerint az éjjeli és a nappali tolvaj közti differenciálás oka nem az éjjeli elkövetés nagyobb társadalomra veszélyessége, nem a nagyobb félelem a sértett oldalán, hanem a potenciális tanúk hiánya. Ugyanakkor a római jogra hivatkozik, ahol szerinte az éjjeli tolvajjal szemben érvényesül az a vélelem, hogy „fegyverrel védekezett” – de fegyver alatt akár egy darab kő is érthető.

Felfogásban azonban ellentmondás mutatkozik, mert a következő bekezdésben kijelenti: „vélelem áll fenn annak javára, aki a tolvajt éjjel megöli. De ha történetesen tanúk voltak jelen, és azok révén megállapítható, hogy az, aki a tolvajt megölte, nem volt életveszélyben, ez a vélelem máris megdől...” A jogos védelemre vonatkozó elmélete ezen a ponton meglehetősen életidegen, hisz az éjjeli tolvaj megölését megengedő törvényi rendelkezést megszorítóan értelmezve az „életveszély” fennállását követeli meg. Ez az éjjeli támadás áldozatául esett sértettnél olyan fokú mérlegelést követelne meg, amely az adott helyzetben aligha várható el.

Tanulságos viszont *Grotius* azon nézete, hogy a jogellenes támadás természeti környezete (néptelen mező vagy város, éjjel vagy nappal) lényeges befolyással bír a társadalomra veszélyesség fokára: „az éjjel történt eseményeket kevésbé lehet kinyomozni és nehezebb megállapítani, milyen jellegűek és fontosságúak; éppen ezért az események sokkal félelmetesebbek” (II,1,12,4).

Grotius vallásos szemlélete azonban itt is kiegészítő érvekhez vezet: amit az ókori és a természetjogi törvény megenged, az nem egyezik az evangéliumi törvény, a keresztény etika felfogásával. Hisz „az evangéliumi törvény többet követel tőlünk”. Krisztus és Pál apostol tanítása szerint ruhánkat át kell engedni a nélkülözőknek, illetve még a jogellenes károkozás miatti pereskedést is kerülni kell. A lemondás ezen alapvető parancsából következik, hogy tulajdonunk védelmében semmiképpen sem szabad embert ölni.⁴⁷ Ez a gondolat művében máshol is visszatér: a „Kiket lehet az erkölcsi igazság szerint megölni?” című fejezetben kifejti: „A szándékos ölés senkivel szemben sem igazságos, kivéve, ha ... azért történik, mert életünket és javainkat nem tudjuk vele szemben másképp megvédeni; ámbár az emberi élet kioltása múlandó javak érdekében, ha nem is ütközik a szoros értelemben vett igazságba, a szeretet törvényével mégis ellentétben áll” (III,11,2).⁴⁸ *Grotius* a háború és béke jogáról szóló munkájának harmadik könyvében szorosán véve a háború jogával foglalkozik (hadifoglyokkal való bánásmód, az ellenség javainak elpusztítása stb.). De ebben a kontextusban is úgy véli, hogy az „evangéliumi törvény”, a keresztény erkölcs „föülírja” a világi normarendszert: az élethez való jog még háborús viszonyok között is korlátozza az élet kioltásának jogát.

VI. Thomas Hobbes

A szerződéses államelmélet neves képviselői közül említést érdemel *Thomas Hobbes* (1558–1679) angol filozófus koncepciója, akinek munkásságával a Jubiláns is foglalkozik a büntetőjog szellemtörténeti hátterét felvázoló monográfiájában.⁴⁹ *Hobbes* a *Leviatán* című főművében, amely 1651-ben jelent meg, a természetes állapotból vezeti le az önfenntartás és az önvédelem jogát. Szerinte az ember vele született sajátossága, ösztémészete az ellenségeskedés, mindenki háborúja mindenki ellen.⁵⁰ Az emberi együttélés ősi formájában, a természeti állapotban az erősebb legyőzi a gyengébbet és érvényesíti akaratát. Az emberek azért tömörülnek államba, hogy védelmet nyerjenek.⁵¹ A közhatalom közmegegyezés eredménye, az emberek önként alávetik magukat a politikai hatalomnak, lemondanak szabadságukról, és ezért cserébe az állam és a törvény védelmezi személyüket és vagyonukat: „A pozitív jog Hobbes szerint a szuverén hatalom parancsa, amely parancs biztosítására a biztonság érdekében kényszerítő erőre van szükség. A jogrend célja a biztonság. Az így megalkotott államban válik lehetségessé a béke, a rend, a jogilag védett tulajdon.”⁵² Ez az alávetés azonban nem jelenti az önvédelemhez való jog

⁴⁷ GROTIUS 172.

⁴⁸ Diósy György fordítása.

⁴⁹ NAGY FERENC: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Budapest, 2013. 25–26. pp.

⁵⁰ STEINVORTH 1981, 29 sqq.

⁵¹ NAGY 2013, 25. p.

⁵² NAGY 2013, 26. p.

feladását, amely különösen olyan helyzetekben éled fel, amikor a törvény védelmének igénybe vételére nincs lehetőség. Tipikusan ilyen helyzet a jogos védelem, azaz a sértettet ért jogtalan, élete vagy vagyona ellen irányuló támadás visszaverése. Hisz „senkiről sem tételezhető fel, hogy az állam megalapításával feladta volna élete vagy testi épsége megvédésének jogát oly esetre, amikor a törvény nem tud idejében segítségére jönni.”⁵³ A jogos védelem természetjogi felfogása tehát az individuum aspektusából, az egyéni szabadságjogok és a kontraktuális államelmélet szemszögéből közelít a problémához.⁵⁴

VII. John Locke

A természetjogi szerződéses államelmélet némileg módosított formában jelentkezik John Locke (1632–1704) munkásságában, aki visszanyúl az antik örökséghez, kimondva vagy kimondatlanul nagyban épít Arisztotelész és a sztoikusok korában népszerű írásaira, a római jogra és a humanista hagyományra. A 18. századi felvilágosodás és a 19. századi liberalizmus Locke számos tanát átvette, tehát munkássága úttörő és iránymutató volt az európai filozófia, politika- és jogtudomány fejlődése szempontjából.⁵⁵

Locke életművében a görög-római ősi norma, az éjjeli vagy a fegyverrel támadó tolvaj megölésének büntetlensége újra felbukkan – habár Locke nem hivatkozik kifejezetten semmilyen történeti forrásra. Az „Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról” című munka III. fejezete a hadiállapotról szól, amelyet Locke igen tág értelemben fog fel.⁵⁶ Szerinte hadiállapot minden ellenségeskedés, ember ember elleni támadása, amely a sértett élete vagy vagyona ellen irányul. Locke szerint ha valaki például más életére tör, akkor „hadiállapotba helyezi magát azzal, aki ellen ki nyilvánította ezt a szándékát” (II,16). A hadiállapot kezdeményezése azonban kiváltja a megtámadott alapvető jogát a jogos védelemhez, ezért a támadó „kiteszi az életét a másik hatalmának, annak, hogy kioltsa életét a másik vagy bárki, aki csatlakozik ahhoz, hogy megvédje és támogassa ügyét” (II,16).⁵⁷

Az idézetből kitűnik, hogy Locke a jogos védelmet nem szűkíti le a megtámadott (sértett) személyére, hanem a társadalom minden tagjának biztosítani akarja a beavatkozás, a védelem lehetőségét. Ennek indoklására a fent idézett klasszikus római jogi források szövegét parafrazálja: „ésszerű és igazságos ugyanis, hogy jogom legyen elpusztítani azt, aki elpusztítással fenyeget engem. Mert az alapvető természeti törvény értelmében, mely szerint meg kell védeni az embert, az ártatlannak a biztonságát kell ... előnyben részesíteni, ha mindenkit nem lehet megmenteni” (II,16). A jogellenesen tá-

⁵³ Hobbes gondolatát itt Gál Andor doktori értekezéséből idézem, aki részletesen feltárta a jogos védelem filozófiai és dogmatikai alapjait. Vö. GÁL ANDOR: *A jogos védelem teleologikus megközelítésben*. Szeged, 2016. 47. p.

⁵⁴ A természetjogi irányzatot részben átveszi a modern individuális elmélet, vö. GÁL 2016, 46–48. p. a hazai és nemzetközi szakirodalom részletes áttekintésével.

⁵⁵ Vö. RENIHARD BRANDT, John Locke (1632–1704). In: Otfried Höffe (szerk.), *Klassiker der Philosophie I. Von den Vorsokratikern bis David Hume*, München 1994, 376–377. pp.

⁵⁶ BRANDT 1994, 367 sqq.

⁵⁷ Locke tulajdon-koncepciójához vö. STEINWORTH, ULRICH: *Stationen der politischen Theorie*. Stuttgart, 1981. 74–79. pp.; JAKAB ÉVA: *Szerzők, kiadók, kalózok. A szellemi alkotások védelmének kialakulása Európában*. Budapest, 2012. 46–58. pp.

madót Locke a vad farkashoz vagy oroszlánhoz hasonlítja, mert „az ilyen emberek ... nem vetik alá magukat az ész általános törvényének, nincs más törvényük, csak az erőszak.” Kiemeli, hogy az erőszak, a hadiállapot kezdeményezése arra utal, hogy a támadó a sértettet a hatalmába akarja keríteni. Ez a támadás tehát az ember legalapvetőbb joga, a szabadság ellen irányul: „Aki a természeti állapotban el akarja venni a szabadságot, ami mindenkit megillet ebben az állapotban, arról szükségképpen fel kell tételezni, hogy minden mást is el akar venni, mivel a szabadság az alapja minden egyébnek” (II,17).⁵⁸

A szabadság tág értelemben magában foglalja a tulajdonhoz való jogot is.⁵⁹ Locke a vagyoni elleni támadást, a lopást is hadiállapotnak tekinti, hisz a birtokomban lévő ingóságok elvételéhez a tolvaj valamilyen erőszakot alkalmaz, ami végső soron a szabadságom ellen irányul. „Ez teszi jogossá, hogy az ember megöljön egy tolvajt, aki a legkevésbé sem bántotta, és az élete ellen sem szándékozott elkövetni annál többet, mint hogy erőszakot alkalmazott, hogy hatalmába kerítse, és elvegye a pénzét vagy bármijét, ami megtetszett neki: minthogy ugyanis jogtalanul erőszakot alkalmazott, hogy hatalmába kerítsen engem, bármit hoz is fel ürügyként, nincs okom feltételezni, hogy ő, aki megfosztana a szabadságomtól, nem venne el tőlem bármi mást is, ha hatalmában tartana. És ezért részemről jogos, ha úgy bánok vele, mint olyan valakivel, aki hadiállapotba helyezte magát velem, vagyis megölöm, ha tudom” (II,18).

Locke felfogását *Grotius* és *Hobbes* elméletével összevetve szembevetendő, hogy a tulajdon szentsége, sérthetetlensége és megvédelmezésének joga nála abszolút prioritást élvez. A jogos védelem, a saját vagy mások személye vagy vagyona elleni jogtalan támadás elhárítása a sértett alapvető joga, amelynél a szükségesség (arányosság) szempontja fel sem merül. *Grotius* a keresztény etikától vezérelve még igyekszik korlátok közé szorítani a jogos védelmi cselekményt, főleg az emberélet kioltását szeretné elkerülni a tulajdon (vagyontárgyak) védelmében. *Hobbes* már nagyobb teret enged a védelmi jognak, amelyben szabadság-konceptiójára támaszkodik. Locke a tulajdont állítja államfelfogásának a tengelyébe, ezért a tulajdon védelme érdekében tartalmilag átveszi az ősi görög-római szabályt a tolvajt megölő büntethetetlenségére vonatkozóan.

Az antikvitás és a természetjog nagy gondolkodóinak érvei újra és újra kísértének – érzésem szerint – a jogos védelemre vonatkozó hazai bírói gyakorlatunk indokolásaiban. Például a 23/1990 (XI.31.) AB határozathoz Sólyom László által fűzött párhuzamos véleményben: „ha a megtámadott megöli támadóját, a jogos védelem biztosította büntethetetlenséggel a jog nem az élettől való megfosztás jogszerűségét ismeri el, hanem annak a szituációnak jogon kívülségét, amelyben a támadás elhárítása zajlott ... Így tehát a természeti állapot tér vissza azokra a pillanatokra, amíg az életek közötti választás szituációja fennáll ... A választási helyzet megszűntével lép be újra a jog ...”⁶⁰ Az érvelés sok elemet átvesz a természetjogi iskolától, főleg *Hobbes* és *Locke* tanaiból merít. Hasonló reminiscenciákat ébreszt a 4/2013. BJE szövegezése: „A védekezést támadás előzi meg ... a jogosan védekező ... erőt alkalmaz erőszak ellen.” A jogtörténész az indokolást olvasva önkéntelenül a *vim vi repellere* klasszikus római jogi elvére asszociál.

⁵⁸ Vö. SNYDER, D. C.: *Locke on natural law and property rights*. In: Brook, Th. (szerk.): *Locke and Law*. Cornwall, 2007. 4–5. pp.

⁵⁹ Locke szabadság-konceptiójához vö. OSTERRIETH, A.: *Die Geschichte des Urheberrechts in England mit einer Darstellung des geltenden Urheberrechts*. Leipzig, 1895. 124. p.

⁶⁰ Vö. GÁL 2016, 45. p.; NAGY 2014, 221. p.